

POLEMIKA

Aleš Debeljak

Revizija revizorja

Ne oglašam se na sleherni spis, v katerem se omenja moje ime. To-krat pa se vendarle bom. Ne zato, ker gre za kritiko. Te so seveda le-gitimne. Oglašam se zato, ker gre za površno, da ne rečem tendenciozno branje.

Spis Matevža Kosa z naslovom *Organ za kulturo*, ki je bil objavljen v rubriki Revizor v novembrski številki Literature (št. 53, 1995, VII), se po obnovi socialno-politične atmosfere v času nastanka Vidmarjeve knji-žice med drugim dotika tudi mojega spremnega eseja h *Kulturnemu pro-blemu slovenstva* (*Konec slovenstva? Ne, hvala!*; v: Josip Vidmar: *Kul-turni problem slovenstva*, ponatis, CZ, Ljubljana 1995).

Žal je Kos to študijo očitno bral "na preskok", spričo katerega se kajpada lahko spoprime z mlini na veter. Zato bom na tem mestu z nekaj citati, ki bojo nujno nekoliko obsežnejši, ker ne bi rad, da bi bili posamezni stavki iztrgani iz konteksta, ponovno pokazal, kako sem v svojem eseju že vnaprej predvidel slog tovrstnega zavračanja, kakršnega prakticira revizor.

Najprej trdi, da sem prepoznal enega izmed novodobnih "kulturnih problemov slovenstva" v mobitel poslovnem, kar naj bi bila kontra-produktivna gesta. Nosilci finančne moči prispevajo več sredstev k podpiranju kulturnih dejavnosti, zato jih menda ni "produktivno" kri-tizirati, trdi Kos. O nujnosti kulturne politike, ki se bo naslonila poleg državnih virov tudi na podporo zasebnega kapitala, govorim na drugem mestu svojega eseja ("... na preizkušnji ni samo slovenska ustvarjalnost,

ampak tudi vizionarstvo kulturne politike, ki bo morala znati pritegniti, stimulirati in omogočati poleg nujne in neizogibne državne podpore tudi t. i. privatni kapital." /str. 36/). S tega vidika mi Kos, če bi šlo za pošteno kritiko, ne bi smel očitati "kontraproduktivnosti", saj se zavzemam natanko za to, kar trdi Kos, da je vredno zavzemanja.

Kar pa se tiče mobitel poslovnežev, jih ne zavračam iz pisateljskega elitizma ali zato, ker služijo velike denarje, kot sugerira Kos, ne da bi zato imel oporo v mojem besedilu. Mobitel poslovneže kot metaforo za izključno ekonomistični pristop k slovenstvu kritiziram predvsem zaradi problematičnega opuščanja zavesti o nacionalni identiteti, kolikor se le-ta razkriva v uporabi slovenskega jezika. O le-tem pišem, da ni le mehanično sredstvo sporazumevanja, za kakršnega bi ga rad naredil *business*, ampak metafizični pogled na svet, ki je nacionalno specifičen.

Izključno ekonomistična mentaliteta se mi namreč zdi nevarna zato, ker po nujnosti svoje notranje, tj. trans-nacionalne logike zanemarja bistvene razsežnosti nacionalne specifikke. S tem pa paradoksalno sodi v sklop natančno tistih problemov, za katere Kos sam pravi, da bi se jih bilo treba lotevati, namreč "amerikanizacije" kot planetarnega kulturnega problema. Logična dedukcija, ki je Kos noče opraviti, je seveda preprosta: "amerikanizacija" je planetarni problem. Slovenija je del planetarnih tokov. "Amerikanizacija" je torej (tudi) problem slovenstva. Odveč je omenjati, kako si Kos z molkom o tej dedukciji spodreže natančno tisto vejo, na kateri počiva njegova kritika te prvine mojega spremnega eseja.

Da revizorjev tekst ni brez protislovij, se pravi, da piscu ni povsem jasno, kakšno stališče bi pravzaprav hotel zavzeti, lepo razkrije še dodatno dejstvo, da na koncu svojega spisa Kos celo sam izrecno dopusti možnost, da bi utegnil biti eden izmed razburljivejših kulturnih problemov slovenstva v tem, da bi se New York razširil vse do domačije.

Kaj torej zares pravim? Najprej povem, da sam zlahka govorim in pišem ameriško angleščino, da pa "... kljub temu ne morem slediti mnogim slovenskim 'mobitel poslovnežem', politikom ekonomskega redukcionizma in malomestni jari gospodi, ki brez zadrege zborovsko vzklikajo, kako jih odrekanje maternemu jeziku, petsto besed osnovnošolske angleščine in domačnost z univerzalno logiko satelitske televizije že

avtomatično vodijo *bliže k Evropi*. Ne zato, ker ne bi verjel zatrjevanju, da se prevajanje slehernega dokumenta v tuje jezike vendar "ne spleča". Z izključenega vidika ekonomske logike se konec koncev tudi majhna samostojna država "ne spleča". (str. 11)

Kos predvidljivo trdi, da je Vidmarjev tekst le še poglavje iz narodove kulturne zgodovine. To najbrž pomeni, da nam branje tega teksta ne more pomagati pri razumevanju sedanjega položaja slovenske nacije. O tej apriorni trditvi, ki je Kos ne dokaže z nobenim argumentom, globoko dvomim. Kos nato pravi, da bi bilo treba pisati o konkretnih dilemah ob izteku našega stoletja, na katere pa Vidmarjev tekst nima odgovorov in še manj receptov.

Jasno. Prvič, ne gre za političen tekst, ki ga mora odlikovati nedoumna ponudba receptov, in drugič, ni bil napisan za današnjo rabo. Vendar to še ne pomeni kar avtomatično, da Vidmarjev tekst ne pomeni (več niti) navdiha za aktualni premislek o današnjih dilemah.

Ker mislim, da gre v Vidmarjevem besedilu za tak navdih, sem v tem smislu napisal tudi svoj spremni esej. Da je tovrsto izhodišče paradoksalno plodovito tudi z vidika Kosovih lastnih "kritičskih standardov", je razvidno iz dejstva, da mi ravno sodobno branje Vidmarja omogoča prispevek k debati o natančno tistih sodobnih dilemah, za katere sicer Kos trdi, da nimajo danes več nikakršne opore v Vidmarjevem tekstu, s tem pa jih napačno pogreša tudi v mojem eseju.

Katere so torej te sodobne dileme? Ena je "amerikanizacija". Druga je za Kosa "nepredvidljivost evropskega združevanja", nato pa tudi vizija slovenske države, ki naj bi stala za "zgodbo o uspehu". Ni res, da o omejenih sodobnih dilemah ne pišem. Moj odnos do amerikanizacije sem opisal zgoraj.

Za razumevanje mojega stališča o integracijskih procesih sodobne Evrope, o razmerju med partikularno nacionalno in univerzalno globalno eksistenco, pa tudi o viziji slovenske države, pa naj zadošča le tale citat: "... če je res, da je življenje brez svojega duhovnega prostora, v katerem se eksistencialno izkustvo posameznika lahko polno izrazi, v bistvu le nekakšno nesrečno vegetiranje, potem mora *zgodbo o ekonomskem uspehu* nujno spremljati *kulturna zgodba* o simbolni in materialni veljavi jezika, etičnih vrednotah, usodnemu bremenu zgodovine in mitskem izro-

čilu, ki nam omogoča, da smisel svojih življenj ugledamo kot člen širše nacionalne usode oziroma *velike verige bivanja*, ki se ne bo končala z nami; ki nam omogoča, da v dobi sedanjega evropskega združevanja, ki na kulture malih narodov gleda kot na nepotrebno nadlego, ravno tako ali še bolj kot v obdobju brez države ohranjamo nacionalno kulturo in jezik. Ti dve prvini sta 'edino, kar nam daje individualnost in identiteto', kot pravi v svoji izvrstni, a morda premalo znani kritični knjigi o sedanjem trenutku nacionalne zavesti *Zaveza slovenstvu* (1993) Peter Kovačič-Peršin, vzneseno zatrjujoč, da 'čim močnejša je zahteva po socializaciji k univerzalnim civilizacijskim vzorcem, tem večja je človekova potreba po lastni individualnosti, identiteti in zakoreninjenosti v duhovni domovini.'" (str. 11-12)

Matevž Kos nadalje trdi, da bi bilo moje razpravljanje o elitizmu pisateljev, ki preskrbijo temelje za graditev in vzdrževanje nacionalne identitete, treba prenesti na drugo raven, predvsem pa mu pridružiti še kakšno drugo elito, in sicer na otipljivejši državotvorni ravni (znanost, politika, gospodarstvo itd.).

Kos me je tudi s tega vidika žal bral preveč površno. Predpostavka, da pisateljskega elitizma nisem prenesel na drugo raven in mu pridružil druge elite, spet nima nikakršne opore v mojem tekstu. Zato je mogoče upravičeno sklepati, da se Kos na vsak način trudi kritizirati moj tekst kar "na pamet", ali natančneje rečeno, *a priori*.

Naj navedem le tale citat: "Če hočemo Slovenci obstati kot narod tudi v obdobju velikih in neizogibnih ekonomskih integracij ter mnogokrat votle retorike združene Evrope, v kateri zaenkrat ne vidim kakšne posebne milosti za najmanjše člene v verigi, potem za naš obstoj niso odločilnega pomena le ustanove slovenskega gospodarstva, ki so sposobne dejavno sodelovati na mednarodnih tržiščih, ampak tudi nacionalna Opera in Drama; ne le prizadevanja slovenskih izvoznikov in uspešnih obrtnikov, ampak tudi mrgolenje nacionalnih radijskih in televizijskih postaj; ne le uspehi slovenske politične pameti, ki trdo gara v državniških salonih Evrope, Amerike in Azije, ampak tudi dosežki nacionalne ustvarjalne in intelektualne energije ..." (str. 14-15).

Iz zgornjega citata je nedvoumno razvidno, da upoštevam tako ekonomsko kot politično, pa tudi kulturno elito. Znanstvena elita nastopi v

mojem tekstu nekoliko pozneje: "Številčna majhnost, omejena ekonomska in vojaška moč pa nam kot narodu nalagajo tako rekoč imperativno usmeritev v specializirane, inovativne in prefinjene dejavnosti (računalniški software, visoko zahtevna elektronika, umetnost, individualni športi itd.), v katerih morda le lahko razvijemo tisto, česar imamo največ na voljo: človeškega, kulturnega in znanstvenega kapitala." (str. 35-36)

Računalniški software in visoko zahtevna elektronika v svoji strukturi seveda združujeta dosežke tako znanstvene kot tudi gospodarske elite, ki ju nedvomno postavim na isto raven kot umetniško in individualno športno dejavnost zato, da bi poudaril nujnost opiranja na človeški, kulturni in znanstveni kapital. Citata kažeta, kako v resnici govorim prav o tistem, o čemer Kos trdi, da molčim. S tem njegov očitek glede mnogovrstnih elit izgubi sleherno verodostojnost.

Kos tudi trdi, da "elitizem duha in književnosti kot enega izmed njegovih privilegiranih 'organov' zgodovinske eksistence Slovencev v smislu nacije sam po sebi pač še na zagotavlja". Znova gre za apriorno trditve, ki sicer nemara res utegne imeti v sedanji konstelaciji javnega diskurza na Slovenskem neko težo, kolikor pač odmevajo v njej paradna gesla politike kot nevtrarno-formalne tehnologije in nebrzdanega liberalizma, v katerem naj bi bila za zgodovinsko eksistenco Slovencev pomembni le še tržna ekonomija in profesionalna politika, vendar svoje trditve pisec ne dokaže z nobenim intelektualnim argumentom.

Moja teza je ravno nasprotna: izhajam namreč iz predpostavke, da bo oziroma je že v dobi svetovne dominacije transnacionalnega kapitala ravno kultura tista, ki posameznim narodom še edina zagotavlja različnost, drugačnost in posebnost, kot med drugim piše že omenjeni Kovačič-Peršin.

V dobi transnacionalnega kapitala zaradi medsebojne prepletenosti gospodarskih tokov namreč ne moremo več – strogo vzeto – govoriti o nacionalnih gospodarstvih, medtem ko tako rekoč le še kulturni simboli, mitološke prisvojitve nacionalno posebne zgodovinske dediščine in mnogoteri izrazi nacionalno specifičnih kulturnih paradigem pomenijo nemara edino zares ključno torišče za izražanje nacionalne identitete, kakor zatrjujeta tako ekonomist Jože Mencinger kot tudi filozof Slavoj Žižek. Ni razloga, da jima ne bi verjeli.

Še zlasti, ker tovrstno tezo podpira tudi obsežna strokovna literatura, v kateri so opisane strukturne spremembe razvitih sodobnih družb, ki se pod pritiski estetizacije vsakdanjega sveta in premika k sferi storitev ter manipulaciji idej in simbolov, ne pa več industrijski produkciji blaga, vedno bolj razvidno preoblikujejo v "kulturne družbe" (Kulturgesellschaft), ki naj bi šele zares bile "postmoderne" družbe, kot je pri nas večkrat pisal Tine Hribar.

To seveda lahko pomeni le, da kultura kot prostor opredeljevanja nacionalne (pa tudi rasne, spolne, etnične, regionalne itd.) identitete v sodobnem svetu nima manjše, ampak večjo tehtnost od tiste, kakršno je imela v polpretekli dobi nacionalnih političnih ekonomij.

V tem smislu kaže razumeti tudi mojo sugestijo iz spremne študije: "Če se bodisi nočemo prepoznati v sodobni sprevrženosti kartezijanstva, kakršno je danes edino še razumljivo svetovnim množicam: *nakupujem, torej sem!*, bodisi jalovo klekniti pred nedoločno ogromnostjo dejstva, da živimo v času pretresljivih tektonskih premikov na političnih in socialnih zemljevidih Evrope, potem se po navdih morda še vedno lahko obrnemo – z dvomom, a ne brez upanja; resno, a brez poveličevanja – k transcendentalnemu smislu kulturne tradicije, ki ji pripadamo z vsem svojim bitjem, da bi nemara bolj razločno vedeli, kje stojimo, ko se trudimo dešifrirati begajoče signale sodobnega pred-katastrofičnega sveta, v katerem spričo terorja politične in ekonomske samovolje ne izginjajo le posamezniki, ampak pod pritiskom *ideologije hladnega miru* kopnijo tudi narodi, kot nas usodno opozarja bosanska tragedija. Tako spoštovanje tradicije navsezadnje ni samo naša eksistencialna potreba, marveč tudi svojevrsten imperativ etične odgovornosti: nacionalne kulture namreč *nismo podedovali od svojih prednikov, ampak smo jo izposodili pri naših vnukih.*" (str. 37-38)

Kos nadalje pravi, da razpravljanje o slovenski nacionalni viziji lahko poteka le kot iskanje konsenza o temeljnih nacionalnih interesih, ki so temeljni zato, ker zadevajo večino državljanov, ne pa zaradi kakšnih posebnih metafizično-transcendentalnih atributov. To je mogoče. Vendar je za sleherno razpravljanje nujno, da pojme, s katerimi operiramo, tudi definiramo. Žal pa bi v Kosovem spisu njegovo definicijo temeljnih nacionalnih interesov zaman iskali. Če pa take definicije ni,

potem je "razpravljanje" o nacionalnih interesih oziroma o viziji slovenske kulture in države zreducirano na zadevo poljubnih mnenj. Mnenja kajpada lahko ima in mora imeti vsak posameznik. A mnenje je daleč od argumentov, ki v intelektualni debati edino štejejo.

Moj spis je manj dvoumen. Izrecno namreč pravim, da so prav figure iz zgodovine slovenske kulture "... še vedno dober vir navdiha tudi za sodobno orientacijo, ker v prispodobnični zgostitvi razkrivajo, kako je eksistencialna dilema Slovencev vedno že povezana z metafizično dilemo kulturne identitete, ki za njihove nasprotnike ni samoumevna, tako kot ni bila samoumevna za Nemce ali Srbe: s prvimi smo dolgih enajst stoletij, z drugimi pa sedemdeset let v neenakopravnem položaju živeli pod neprijetno 'skupno streho'." (str. 8)

Navdih, ki prihaja iz kulturne zgodovine, nam je ravno kot naciji izrazito potreben "... prav danes, ko že skoraj pol desetletja živimo v samostojni državi, četudi nimamo dolgoročne politične vizije, kaj z njo sploh početi, kratkovidno pozabljaajo, da smo jo ustvarili konec koncev predvsem zato, da bi bolje in odločneje zaščitili nacionalne interese, ne pa samo zato, da bi si bolj elegantno in brez večjih ovir privoščili kratkotrajne užitke v *ex Occidente luxus*. Se pravi, državo smo si Slovenci ustvarili zato, da bi zmogli res celovito *biti*, ne pa le površinsko *imeti* ... Metaforično rečeno je država tu namreč zato, da slovenščina, z njo pa kultura, ki jo izraža jezik kot temeljna struktura mišljenja in čustvovanja, ne bi bila namenjena le prezirljivemu cesarskemu sporazumevanju s konji, kot v svoji sijajni pesmi *Lipicanci* poje profetski glas Edvarda Kocbeka ... (Tako je) osnovna prvina kulturne identitete, o kateri v *Kulturnem problemu slovenstva* govori Vidmar, namreč materin jezik, ki ga ne uporabljamo za vse pretanjene izrazne oblike (trženje, gospodarstvo, znanost, uprava, medicina itd.), v katerih šele lahko pride do besede pretanjeni pogled na resničnost, pravzaprav še vedno le jezik nerazvitega naroda, ki sicer - naj nekoliko pretiravam - utegne imeti svojo nacionalno državo, ne pa tudi svoje specifične identitete." (str. 8-9)

Zgornji citat ne preveč prikrito opozarja tudi na to, da samo zato, ker imamo Slovenci zdaj svojo neodvisno, četudi "mlado" državo, ne bi smeli kar samogibno pozabiti na kulturno identiteto. Če smo bili pred vzpostavitvijo samostojne države namreč le narod, torej etnična in

kulturna skupnost, pa potem, ko smo postali nacija, tj. narod s svojo lastno državo, to še ne pomeni, da bi bila zdaj plodovita druga skrajnost: namreč skrajnost manihejske poenostavitve, na osnovi katere bi v pojmovanju nacije nenadoma izginila razsežnost naroda (tj. kulture), češ da je v dobi neodvisnosti tako ali tako pomembna le država.

Še več: ves moj tekst je posvečen trudu, da bi pokazal, kako se prav tadva izpostavljen vidika nacionalne identitete (državni in kulturni) prepletata, da pa še zdaleč nista preprosto istovetna. Šele v medsebojni povezavi lahko omogočita ne le vegetiranje, ampak razvoj slovenstva tudi v prihodnje.

Že iz navedenih citatov je povsem očitno, docela jasno pa to postane z vidika celote mojega eseja, da seveda skušam emfatično sodelovati pri debati o sodobnih dilemah slovenske nacionalne identitete. Zato so odveč Kosova opozorila, da se bo kulturni problem slovenstva reševal v Ljubljani oziroma – natančneje rečeno – v celotnem slovenskem kulturnem prostoru. Kakor da bi jaz v svojem spisu zagovarjal kakšno drugačno stališče!

Res pa je, da omenjam historično, socialno, kulturno in eksistencialno vpetost slovenstva v kontekst širšega svetovnega dogajanja. Takšnega konteksta se Kos očitno hudo boji. Kako si je namreč drugače razlagati njegova zavračanja nekakšnih projektov "promocije slovenske literature v tujini", "mednarodnega povezovanja" itd., ki v mojem spremnem eseju k Vidmarju sploh ne nastopajo! Revizor naj torej najpoprej revidira svojo lastno kritiško metodo, od mnenj pa naj preide k argumentom, da bo njegovo "revizijo" res razumeti kot prispevek k debati o sodobnih problemih slovenstva, to pa v smislu tiste "konstruktivne civilne iniciative", za kakršno se sicer načeloma zavzema uredniška politika rubrike.

Budimpešta, 18. decembra 1995